

Философия жана инсандагы баалуулуктар

Суленов К.Ж., Мурзалиев К.А., Таирбеков С.Т- ЖАМУ

Физиканын кыргыз тилинде окутуунун азыркы абалы тууралуу

Кыргыз элинин улуу саясий ишмери Исхак Раззаков орус тилинин гегемондугу гүлдөп, кыргыз тилинин баркы түшүп, жок болуп кетүү жолуна түшкөн кезде, тил жоголсо эл да кошо жоголоорун даана сезип, аны сактап калуу багытында иштиктүү алгачкы кадамдарды, ошол учурдун конъюктурасына тетири келээрине карабай белсенип жасаган. Ал - орус жана башка тилдүү мектептерге кыргыз тилин окутуунун милдеттүү түрдө праграммага киргизген. Ушул, жана башка «элим»-деп жасаган жигердүү иштери тескери бааланып, «улутчул» аталып, Кыргызстанды жетектөө кызматынан четтетилип, куугунтука алынган. Башка кызмат берилбей пенсияга чыгарылып, өзгө жерде кайтыш болгон. Москвада көмүлгөн сөөгү, эгемендик жылдарында элдин эркине ылайык өз жерине – Бишкекке алып келинип, кайрадан жерге берилген.

Анткен менин кыргыз тилинин баркын көтөрүп сактап калуу аракеттерин башатында турган Исхак Раззаковдун эмгеги элдин эсинен чыкпай турганына, анын жүз жылдык мааракесин арналган ушул илимий - практикалык конференция да күбө. Бирок анын көксөө - тилектери ушул күнгө чейин арзуу боюнча гана калып келет. Эгемендүү Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тил - кыргыз тилинин абалы чар тараптан, айрыкча билим берүү тармагында абдан начар. Аны жакшыртуу боюнча иш-чаралардын саны жана сапаты аз жана төмөн болгондуктан иш алдыга анча жылбай жатат. Андыктан, кыргыз тилин өркүндөтүп, сактап калуунун көйгөйлөрү дагы деле кечиктирилбей чечиле турган актуалдуу курч проблемалардын бири болуп калууда. Бул ишке дараметинин жетишинче салым кошуу – ар бир кыргыз атуулунун ыйык милдети.

Физика илими жалпы табият таануу жана техникалык илимдеринин методологиялык негизи. Ошондуктан жалпы билим берүү жана алуу жараянында физика илиминин орду өзгөчө. Физикалык билими таптакыр жок адам болбосо керек, болсо да аны чыныгы билимдүү адам деп эсептөөгө болбойт. Азыркы заманда маалымат - коммуникация технологиялары авансценага чыгып отурат. Анткен менен анын да өзөгүндө физика тураарын эстен чыгарбоо абзел. Кетменден баштап компьютерге, космос корабль-станцияларына чейинки бардык каражаттарды физикалык жабдыктар десек анча деле жанылбайбыз. Айрыкча электр энергиясы бүгүнкү турмушка аябай сиңген. Анын келечеги да кең. Ошентип азыркы адамзат коомун учурдун техникасысыз элестетүүгө мүмкүн эле физика илиминен билим алуусуз өнүгүүнү элестетип болбойт. Дегенде:

Бардык шартты түзүп турган ток болот,
Ток болбосо жыргал турмуш жок болот.
Бир ток эмес, бүт табият сырлары
Билип алгын-физикада топтолот.

Физикалык билимдердин, деги эли баардык илимдерден билимдердин фундаменти жалпы билим берүүчү орто мектептерде коюлат. Ал эми мектеп окуучулары мектепке өз эне тилинин кору (запасы) менен келишет, андыктан алар алгачкы билимди өз эне тилинде гана ала алышат. Анын үстүнө ошол эне тилин, кыргыздар үчүн - кыргыз тилин, андан ары окуучулардын дилине бекем сиңирип өстүрүүдө, ошол тилде, мисалы - кыргыз тилинде, сапаттуу окутуунун ролу эч нерсе менен алмаштыргыс түрдө эбегейсиз зор.

Элге билим берүү, башкача айтканда педагогикалык процесстин өзөгүн эмнеге, кантип окутуу менен кошо тарбия берүү түзөт. Ошол процессте кыргыз улутун өз Ата-Мекенинин, элинин, дилинин, тилинин патриоту кылып тарбиялоодо конкреттүү илимдерди мектептен баштап жогорку окуу жана илим жайларына чейинки бардык тармактарында кыргыз тилин

колдонуу абадай эле керек. Бул айтылган ой кыргыз тилинде физика илимин окутууга айрыкча тиешелүү. Себеби, башка илимдерге караганда физикада спецификалык өзгөчөлүктөр арбын. Жаратылыштын кандайдыр бир кубулушун, законун түшүндүрүүдө аны тили менен физикалык маанисин бузбай, нагыз кыргыз тилинин стилистикасы, башкача айтканда түшүнүктүү тил менен жеткириш зарыл. Мында кыргыз тилинин бардык мүмкүнчүлүктөрүн, ал эми кыргыз тилинин мүмкүнчүлүктөрү жетишээрлик түрдө ар тараптуу, толугу менен колдонуш керек. Антпегенде орус тилинен ал тилдин стилистикасын ээрчип, келегейлентип которулган китептер окуучуларды жана студенттерди өзүнө тарта албайт. Физика - кайсы тилде болбосун түшүнүүгө татаал илим, аны жогоруда айткандай кыргыз тилине сапатсыз которгондо, андан бетер башты айландырган тексттер жаралат. Кээде котормодо физикалык маани теңиринен тескери болуп бузулат. Ошентип адамча сүйлөгөн тоту куштай болгон китептер кыргыз окурмандарынын колуна тийет. Алардан толук билим алууга мүмкүн эмес. Бул көрүнүш бир гана физикада эмес, массалык түрдө бардык илимдердин котормосунда кездешет. Аны билген ата-энелер балдарын орус тилинде окутууга тырышат. Мындан кыргыз тилинин баркы түшүп, билим алууда керексиз тил жагына оойт да, кийинки муундар аны жээрип, колдонбойт. Ошентип ал жок болуп кетет. Буга «вестернизация» («батышташуу»), «глобализация» («ааламдашуу») процесстери кошулганда бечара кыргыз тилинин, демек кыргыз элинин абалына «мышык ыйлап», жолдо изи, сайда саны табылбай калчуудай көрүнөт. Бирок бул бир тараптуу ой жүгүртүү. Ал эми азыркы заманда дүйнөдө, ошондой эле Кыргызстанда, эки тенденция өкүм сүрүүдө. Биринчиси айтылды. Экинчиси – ар бир улуттун, кыргыздардын да, өзүн-өзү сактап калуу инстинкти иштеп, баардык мүмкүнчүлүктөрүн жумшап, сактап калуу аракетин катуу жасап жатышат (кудай ийгилигин берсин). Кудай «аракетке береке берем» дейт. Жогоруда айтылган жаман абалдан чыгуу учун жасалып жаткан аракеттерге кошумча кандай аракеттерди жасоо керектигине карата өз ойлорубузду ортого салсак, алар төмөнкүлөр:

Үйдө жана бала бакчаларында кыргыз тилинде гана тарбиялоого өтүү жана ал тарбияны башка тилдер менен айкалыштыруу;

Кыргыз элинин фольклордук жана классикалык маданиятынын негизинде балдар, тестиерлер, өспүрүмдөр үчүн ар түрдүү жанрларда жазылган адабияттардын санын көбөйтүп, сапатын жакшыртуу;

Мектептен баштап жогорку окуу жайларына, илим изилдөө мекемелерине чейин кыргыз тилин гана колдонуу;

Массалык маалымат каражаттары, маалымат-коммуникация технологиялары (телевидение, радио, кино-мультифилм, гезит-журнал, интернет, уюлдук телефон ж.б.) жааттарында кыргыз тилинин сапаттуу түрдө колдонулушун өөрчүтүү;

Мамлекеттик расмий иш кагаздарын, эл аралык дипломатиялык мамилелерди, чогулуш-отурумдарды кыргыз тилинде тайманбай жүргүзүү;

Иш билги котормочулардын институттарын түзүү, аларда бардык тармактардын тилин кыргыз тилине сапаттуу которуу;

Жогоруда айтылгандар жалпылап айтылган иш чаралар. Физика илими айрым түрдө тактап айтсак:

Физика боюнча кыргыз тилине жазылган же которулган ар бир адабиятты колдоп-кубаттап турушубуз абзел. Анкени бир гана физика эмес жалпы табият таануу илимдерин кыргыз тилине которуу же өз алдынча китеп жазуу мүшкүл иш, бирок компетенттүүлүк менен катуу киришсе мүмкүн иш.

Бул багытта Э. Мамбетакунов, А. Марипов, Т.Карашев, А.Кидибаев, Б. Шаршеев, Т. Айтмурзаев ж.б. сыяктуу физик-окумуштууларыбыздын оозго аларлык эмгектери бар. Бирок плагиат менен компиляциядан сактанып, сапатка дагы орчундуу көңүл бурулушу дагын деле актуалдуу зарылчылык.

Котормо ишинде сөз кууп которбой маанисине көңүл буруп которууга өтүү керек. Антпегенде котормо келегей тилде сүйлөп, орус жана башка тилдердин стилистикасын

ээрчип, кээ бир учурларда күлкү келтирээрлик абалда болуп, физикалык мааниси да ката чыгып калат. Буга грамматикалык каталар кошулганда кыргызчасынын деңгээли жараксыз деп айтса болчуудай абалга түшүп кетет. Мындай учурлар жок эмес, бар.

Колго алына турган дагы бир орчундуу иш-бул физикада (башка илимдерде да) жалаң котормо менен отуруп калбай кыргызча өз алдынча китеп жазууга өтүү. Бул ишти эч убакта филологдорго кармата бербеш керек, аткени физика боюнча адис болбогондон кийин алардын колунан келбейт. Бул иш тилди да, материалды да жатык билген, физиканы окутууда көп жылдык тажрыйбасы бар ардагер педагогдордун колунан келет. Илимий даражасына таянып жазыш да опурталдуу. Окумуштуу болгон менен билгенин жеткиликтүү тил менен бере албай калышы абдан эле ыктымал. Тил билиш кесип же илимий даража тандабайт. Түрдүү кесиптеги акын-жазуучулар тарыхта жыш кездешет. «Физиктер-лириктер» демекчи, андайлар бизде да бар. Төгөрөгү төп келишип калса кандай сонун болоор эле, бирок окумуштуулар тил жагынан көбүнчө чоркок, нонок келишет, анын үстүнө алар окутуу адабияттарын жазууга анча ынтызар болушпайт. Алардын жазгандары илимий тилде болуп, окутууга анча ыңгайлуу болбойт. Буга көбүнчө окутуунун азабын тартышкан жөнөкөй мугалимдер ынтызар болушат. Андыктан аларды тоотпой коюуга болбойт. Ошолорду шарт түзүп, кызыктырып ишке тартып, аларга диссертация жазбаса да, илимий даражаны күмөн санабай берүүнү практикалаш керек. Мындай учурлар дүйнөлүк илимде түзүк эле кездешет.

Албетте, бир макаланын көлөмүндө физиканы ж.б. илимдерди кыргыз тилинде окутуунун бардык проблемаларын камтып чагылдырууга мүмкүнчүлүк жок. Андыктан жогоркудай тыянак-кеңештерди айтуу менен бул макаланы аяктайбыз.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын окумуштуу физиктери (энциклопедия)
КР ИА нын академиги К.Жээнбаевдин редакторлугу астында, Бишкек, «Бийиктик», 2000.
2. Физика боюнча кыскача энциклопедия, Авторлор коллективи, Ф., 1985.
3. Э.Мамбетакунов, У.Мамбетакунов Физика, 7-класс үчүн окуу китеби, Б. «Билим-компьютер», 2000.
4. Т.Карашев, Э.Мамбетакунов, У.Мамбетакунов Физика, 8-класс үчүн окуу китеби.
5. Т.Айтмурзаев, Электродинамика, Б. «Билим-компьютер», 2006.
6. Т.Карашев, Механика, Ф. «Билим», 1965.